

VALLVAKTARTORPET I KÄLLBO, ETAPP 2

Antikvarisk medverkan vid renovering av härbre och vagnsbod

Vallvaktartorpet/Oppigårds

Källbo 3:1

Bollnäs socken

Bollnäs kommun

Gävleborgs län

2022

Daniel Olsson

Slutrapport

Avser byggnadsvårdsbidrag

Länsstyrelsens dnr: 9291-2021

Beställare: Lars Olofsson och Jörgen
Hansson

Vallvaktartorpet i Källbo, etapp 2

Antikvarisk medverkan vid renovering av härbre och vagnsbod

Vallvaktartorpet/Oppigårds

Källbo 3:1

Bollnäs socken

Bollnäs kommun

Gävleborgs län

2022

Rapport 2024:05

Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Källbo vallvaktartorp från söder, sannolikt i början av 1950-talet.

Från vänster i bild ses härbret, vallvaktartorpet, stallet samt en timrad byggnad som inte längre finns kvar. Okänd fotograf. Foto hos fastighetsägaren.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: © Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281-3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	4
Antikvarisk slutbedömning.....	4
Karta.....	5
Lagskydd och kulturhistorisk status.....	6
Historik	6
Härbret	8
Vagnsboden.....	8
Orsaker till åtgärder.....	10
Härbret	10
Vagnsboden.....	11
Utförda åtgärder	12
Härbret	12
Vagnsboden.....	14
Avvikelser från beslut	15
Återstående väsentliga skador.....	16
Antikvariska ställningstaganden	16
Övriga antikvariska iakttagelser.....	16
Övrigt	17
Källor.....	18
Tryckta källor.....	18
Arkiv	18
Muntliga källor.....	18

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:	9291-2021
Länsstyrelsens beslutdatum:	2022-03-21
Länsmuseet diarienummer:	2021-51/310
Projekttid:	Augusti–oktober 2022
Byggmöten:	2022-08-31, antikvarisk medverkan 2022-10-18, slutbesiktning
Antikvarisk medverkan:	Länsmuseet Gävleborg, byggnads- antikvarie Daniel Olsson
Entreprenör:	Lassas Byggnadsvård AB, Bollnäs
Kontaktperson:	Martin Karlsson
Fastighetsägare:	Lars Olofsson, Bollnäs och Jörgen Hansson, Åre
Virke:	Lassas Byggnadsvård AB, Bollnäs

Dokumentationshandlingar förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

Sammanfattning

Under hösten 2022 har två byggnader vid Källbo vallvaktartorp i Bollnäs finnskog genomgått en renovering med byggnadsvårdsbidrag. Källbo ligger cirka fyra mil söder om Bollnäs. Byggnaderna, vilka alla är timrade, består idag av ett vallvaktartorp, en före detta källarbod, ett stall, ett härbre och en vagnsbod, men betydligt fler hus har funnits här tidigare.

Innan renoveringen lutade härbret, fasader hade skadade panelbrädor och på vissa partier saknades de helt. Vagnsboden hade omfattande rötskador på syllvarvet och timmerväggarna var instabila efter att en innervägg i äldre tid tagits bort. Fastighetsägarna sökte och tilldelades byggnadsvårdsbidrag för att åtgärda dessa skador. Arbetet har utförts av Lassas Byggnadsvård AB, Bollnäs. Länsmuseet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson som utfört två besiktningar i samband med dessa åtgärder.

Härbret har lyfts och grundstenarna har justerats, varefter panel spikades åt och komplettering skedde med ny panel där sådan saknades. Vagnsboden försågs med nya syllstockar på tre sidor och vertikala följare av trä sattes in mitt på de båda långsidorna för att stabilisera timmerstommen. Åtgärderna kunde godkännas helt utan anmärkningar vid slutbesiktningen och ett antikvariskt slutintyg upprättades 2022-10-24.

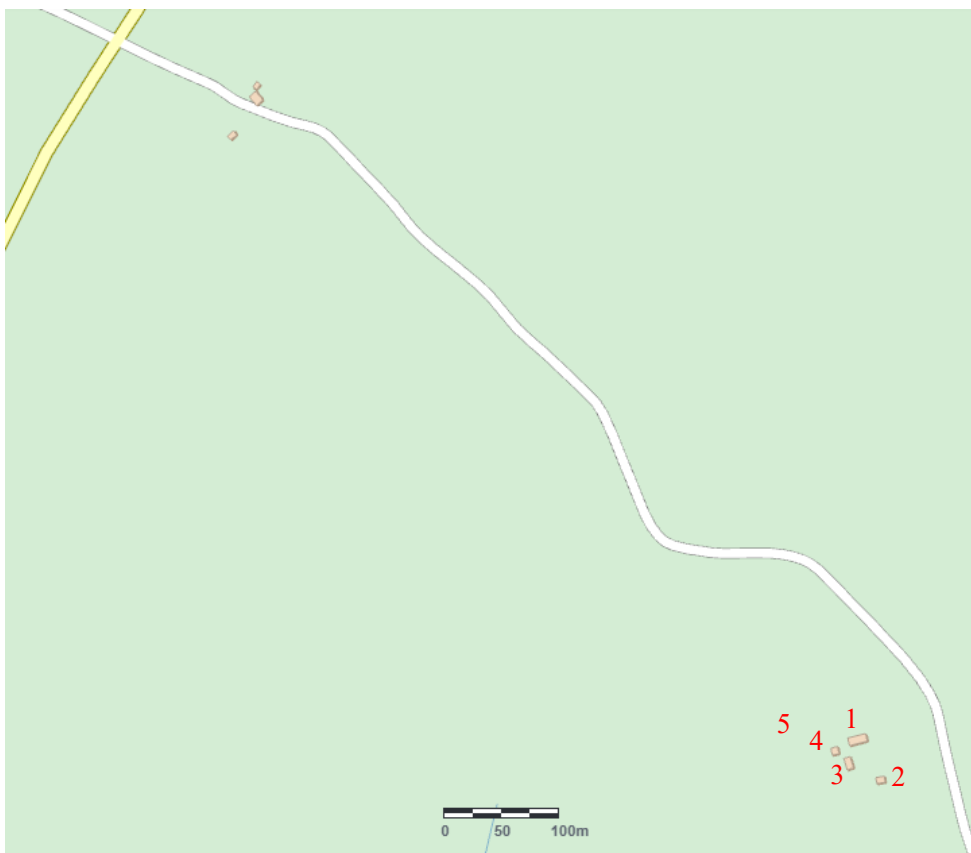
Antikvarisk slutbedömning

Lassas Byggnadsvård AB, Bollnäs, har utfört renoveringen av härbret och vagnsboden vid Källbo vallvaktartorp på ett hantverksmässigt sätt med virke av god kvalitet och traditionella metoder. Arbetet har följt planerna och slutresultatet är lyckat ur antikvariskt hänseende. Länsmuseet anser att renoveringen är väl utförd och har upprättat ett antikvariskt slutintyg daterat 2022-10-24.

Karta

Figur 1. Utdrag ur Cx-kartan över delar av Bollnäs finnskog med placeringen av Källbo vallvaktartorp markerad med en röd pil.

Figur 2. Utdrag ur Cx-kartan med Källbo vallvaktartorp längst ned till höger. Byggnaderna: 1. Vallvaktartorpet, 2. Källarboden, 3. Stallet, 4. Härbret och 5. Vagnsboden.

Lagskydd och kulturhistorisk status

Källbo vallvaktartorp omfattas inte av något särskilt lagskydd, men fäbodvallen lyftes fram som en särskilt välbevarad vall vid läns museets fäbodvallsinventering i Bollnäs kommun 1978.

Figur 3. Källbo vallvaktartorp från öster med från vänster i bild: stallet, vagnsboden, vallvaktartorpet och källarboden. Härbret är här skymt av stallet. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Historik

Ungefär fyra mil sydväst om Bollnäs stad ligger fäbodvallen Källbo. Den är belägen i Bollnäs finnskog på cirka 400 meters höjd över havet och tillhörde ursprungligen hemman i Sunnansjö, Sörbo och Fjäle byar. Källbo var en gång i tiden en av Bollnäs sockens till ytan största fäbodvallar, vilket över 50 husgrunder numera vittnar om. Idag återstår ett fåtal bevarade byggnader i Källbo, varav flertalet hör till det så kallade Vallvaktartorpet eller Oppigårds som denna del av vallen tidigare kallades.

Vallvaktare var en person som gemensamt anlätades av bönderna för att vaka över vallen, bygga och underhålla vägar och broar i området, underhålla fastbandhagar samt bygga och sköta husen på vallen. De exakta uppgifterna reglerades genom ett vallvaktarkontrakt. Systemet med vallvaktare utvecklades i Bollnäs finnskog redan på 1600-talet och har sannolikt samband med skogsfinnarnas kolonisation i området. Systemet ska enligt uppgift vara unikt i landet. Av alla de vallvaktartorp som en gång fanns i dessa trakter är Källbo sannolikt det enda som har bevarats i ursprunglig form till sin exteriör. På denna fäbodvall upphörde fäboddriften redan i början av 1900-talet, sannolikt på grund av att det saknades ekonomiska resurser för att underhålla byggnaderna samt att det långa avståndet till hemgårdarna gjorde fäboddriften tidskrävande.

Figur 4. Källarboden och stallet från nordöst. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

De nuvarande fastighetsägarnas farfar såg till att vallvaktartorpet försågs med nytt tak för drygt 70 år sedan. Antikvarie Carl-Magnus Gagge vid Läns museet Gävleborg besiktigade vallen 1978-11-08 i samband med en inventering av fäbodvallarna i Bollnäs kommun. Då fanns nio byggnader på denna fastighet, men underhållet var då svårt eftersatt för samtliga byggnader utom vallvaktartorpet och några hus saknade till och med tak. Fyra av husen försågs därefter med plåttak. Vallen består idag av följande byggnader: 1. Vallvaktartorpet, 2. stallet, 3. härbret, 4. källarboden och 5. vagnsboden. Samtliga byggnader är timrade med fasader av obehandlat timmer eller träpanel och husen har sadeltak. De byggnader som försvunnit sedan 1970-talet är ladugården, smedjan, sommarladugården och en lada. År 2017–2018 renoverades stallet och källarboden med byggnadsvårdsbidrag och läns museet var delaktigt i arbetet som antikvariskt medverkande. Här nedan beskrivs enbart de byggnader som nu har åtgärdats, det vill säga källarboden och stallet.

Figur 5. Vallvaktartorpet från söder. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Härbret

Vallens härbre är placerat i sluttningen mot sydväst. Byggnaden vilar på grundstenar i framkant och grundstenar och stolpar i bakkant. Härbret är knuttimrat i två våningar och fasaderna utgörs av stående träpanel med locklister. De utskjutande knutarna är inklädda med knutlådor, Husets dörr är vänd mot gårdsplanen och rakt ovanför dörren finns en lucka. Byggnaden har tak av trapets-korrugerad svart plåt. Det ligger på ett undertak av halvklovor, det vill säga en relativt ålderdomlig utformning. Inuti byggnaden utgörs alla ytskikt av omålat trä.

Figur 6. Härbret från öster innan renoveringen. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Vagnsboden

Vagnsboden, som är belägen en bit från de övriga husen, utgörs av ett långsträckt timrat hus som vilar på grundstenar och har fasader av synligt obehandlat timmer samt utskjutande knutar. På den nordöstra gaveln finns en bred dubbelpart medan den sydvästra gaveln har en liten öppning i form av ett så kallat vitterkors. Den sydvästra fasaden i sin tur har en fönsteröppning, som tidigare varit större och då sannolikt fungerat som dörröppning. Byggnaden var ursprungligen indelad i två utrymmen med en mellanvägg, men den väggen har tagits bort. Utrymmet har använts som vagnsbod och senare som garage då den sista vallvaktaren ägde en T-ford som stod placerad här på 1920-talet. Byggnaden försågs med plåttak i början av 1980-talet.

Figur 7. Vagnsboden från nordöst. Ett av portens dörrblad är här avlyft. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Figur 8. Vagnsbodens interiör från nordöst efter att de bevarade golvbrädorna lagts ihop i en trave. Lars Olofsson och Martin Karlsson undersöker ansamlingen av stenar på marken i den inre delen av byggnaden. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Orsaker till åtgärder

I samband med renoveringen av stallet och källarboden 2017–2018 diskuterades de återstående renoveringsbehoven på vallen, det vill säga för härbret och vagnsboden. Fastighetsägarna har därefter sökt och tilldelats byggnadsvårdsbidrag för att åtgärda skadorna på härbret och vagnsboden.

*Figur 9. Detalj av skadad panel på härbret.
Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.*

*Figur 10. Detalj av lutande grundsten och
lutande trästolpe under härbrets västra knut.
Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.*

Härbret

Innan renoveringen lutade byggnaden och grundläggningen var således i behov av översyn. På några av fasaderna saknades enstaka panelbrädor och locklister medan en del av de kvarvarande panelbrädorna och listerna var skadade. Även de inklädda knutarna saknade delvis panelbrädor eller hade delar som saknades.

*Figur 11. Härbret från väster med skadad panel och lutande stolpar. Foto:
Daniel Olsson 2022-08-31.*

Figur 12. Detalj av vagnsbodens syllstock mot nordväst där virket legat helt emot jorden. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Vagnsboden

Byggnadens syllstockar har legat emot jorden vilket har lett till omfattande röt-skador på tre sidor av syllvarvet. Efter att mellanväggen tagits bort har timmerstommen blivit instabil. Öppningarna i timmerstommen där mellanväggen tidigare hade varit placerad var försedda med täckbrädor som inte täckte öppningarna helt och hållet.

Figur 13. Detalj av vagnsbodens syllstock mot sydöst som legat emot jorden och blivit röt-skadad. Foto: Daniel Olsson 2022-08-31.

Figur 14. Härbret från öster efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Utförda åtgärder

Renoveringsarbetet har utförts av Lassas Byggnadsvård AB, Bollnäs. Till alla delar har noga utvalt virke av god kvalitet använts.

Härbret

Lassas Byggnadsvård plockade bort skadade panelbrädor och locklister för att sedan ersätta dessa och de saknade panelbrädorna med nytillverkade av samma dimensioner och utformning som de kvarvarande. Vid spikningen återanvändes äldre spik i kombination med annan äldre spik. Löst sittande spikar har spikats åt. Följande byggnadsdelar har tillkommit:

Fasad mot sydöst:

7 hela panelbrädor

10 hela locklister (varav en vid knuten)

Fasad mot sydväst:

1 hel panelbräda och en kortare del av en panelbräda

Fasad mot nordväst:

1 hel panelbräda

2 hela locklister

Nya knutlådor

Fasad mot nordöst:

2 hela panelbrädor

1 hel locklist

Figur 15. Härbret från väster efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Figur 16. Martin Karlsson vid härbrets sydöstra fasad efter renovering av panelen. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Figur 17. Stolpen och grundstenen under härbrets västra hörn efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Figur 18. Vagnsboden från öster efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Vagnsboden

Fastighetsägarna inledde arbetet med att röja ur byggnaden eftersom trägolvet måste plockas ur. Trägolvet var inte komplett innan renoveringen, men alla hela golvplankor sparades. Lassas Byggnadsvård lyfte och pallade upp byggnaden för att kunna åtgärda de skadade delarna av syllvarvet. Alla rötskadade delar av syllstockarna byttes ut. Syllstockarna under byggnadens långsidor hade innan renoveringen ett urtag/en hylla i längdriktningen där golvplankorna tidigare varit upplagda. Det beslöts dock i samråd med länsstyrelsen att dessa hyllor inte skulle återskapas, då det inte var inräknat i offerten. På den södra delen av den sydvästra fasaden kunde däremot cirka 1,8 meter av den ursprungliga syllstocken bevaras och skarvas ihop med det nya virket. Därigenom kan den ursprungliga utformningen med en hylla för golvet fortfarande ses inuti byggnaden. Två mindre bitar av varje syllstock har även sparats som lösa delar inuti byggnaden.

Vid den tidigare mellanväggs plats mitt på de båda långsidesväggarna placerades horisontella följare. Hålen för den tidigare mellanväggs utskjutande knutskallar täcktes över med de nyttillverkade vertikala följarna.

Efter att renoveringen var avslutad har fastighetsägarna lagt tillbaka trägolvet i byggnadens nordvästra del och ställt tillbaka de jordbruksredskap som skulle skyddas i byggnaden.

Det beslöts att byggnaden inte skulle förses med några hängrännor då det finns svårigheter att leda bort vattnet från byggnaden om det samlas upp i rännor.

Figur 19. Vagnsbodens nordvästra fasad efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Figur 20. Den vertikala följaren på utsidan av vagnsbodens nordvästra fasad. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Figur 21. Den vertikala följaren på insidan av vagnsbodens nordvästra fasad. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Avvikelser från beslut

Renoveringsarbetet har i sin helhet följt länsstyrelsens bidragsbeslut och några avvikelser från åtgärdsförslaget har därmed inte behövt göras.

Figur 22. Vagnsbodens interiör från nordöst efter återläggning av trägolvet. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Återstående väsentliga skador

De båda nu åtgärdade byggnaderna har inga kända återstående skador.

Antikvariska ställningstaganden

Som nämnts ovan påträffades ett urtag/en hylla för trägolvet i syllstockarna under långsidesväggarna i vagnsboden. En mindre del av en av dessa syllstockar, vilken inte var rötskadad, kunde bevaras på ursprunglig plats.

Övriga antikvariska iakttagelser

Härbrets fasadpanel var enligt Lassas Byggnadsvård spikad med extremt få spikar genom att locklisten låste underliggande panelbrädor.

Sedan trägolvet tagits ut ur vagnsboden upptäcktes att det fanns mycket packad sten under en mindre del av byggnaden och det har därför diskuterats om byggnaden ursprungligen kan ha haft någon annan funktion.

Figur 23. Lars Olofsson och Martin Karlsson med härbret och vagnsboden i bakgrunden. Foto från öster. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Övrigt

Lassas Byggnadsvård har på fastighetsägarnas bekostnad försett härbret med nya hängrännor med fall bakåt, för att skydda fasadpanelen mot framtida rötskador.

Stolparna under stallets utedass hade sjunkit sedan renoveringen 2017–2018.

Lassas Byggnadsvård har därför nu lyft denna del och justerat stolparna och underliggande grundstenar.

Vallvaktartorpets fyllnadsmur mot norr, vilken är kallmurad av natursten, hade börjat sjunka lite under husets västra del. Fastighetsägarna har anlitat en byggnadsfirma som åtgärdat detta under 2023.

Figur 24. Källbo vallvaktartorp från söder vid slutbesiktningen. Från vänster i bild ses vagnsboden, härbret, vallvaktartorpet och stallet. Jämför med bilden från 1950-talet på rapportens omslag. Foto: Daniel Olsson 2022-10-18.

Källor

Tryckta källor

Olsson, Daniel. 2022. *Källbo vallvaktartorp. Antikvarisk medverkan i samband med renovering av stall och källarbod. Oppigårds, Källbo 3:1, Bollnäs socken, Bollnäs kommun, Gävleborgs län 2018–2019. Rapport Länsmuseet 2022:17.* Gävle.

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg. Ärendearkiv. Bollnäs kommun, Bollnäs socken. Källbo 3:1.

Muntliga källor

Karlsson, Martin. Timmerman. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen hösten 2023.

Olofsson, Lars. Fastighetsägare. Muntliga uppgifter innan, under och efter renoveringen.

LänsMuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se